

УДК 005.57:316.454.5:811.92:004.78

Р. В. Вязова
кандидат філософських наук,
доцент кафедри ділової комунікації
Запорізького національного університету

О. О. Убейволек
кандидат філософських наук,
доцент кафедри ділової комунікації
Запорізького національного університету

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ ДІАЛОГА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНА

У наш час швидких темпів розвитку людства проблема досягнення взаєморозуміння між людьми, спільнотами, культурами набула особливої гостроти. Більшість сучасних дослідників даної проблеми вважає, що діалогізм як філософський принцип, що спонукає до обмеження егоцентризму, утвердження відкритості в стосунках із зовнішнім світом, зможе певною мірою вирішити цю проблему. Тому відбувається методологічний поворот від філософії свідомості до філософії комунікації, до діалога. Діалог є складником сучасної комунікативної культури. Діалогові надається статус світоглядної, культурної та соціологічної цінності. Діалог настільки пронизує собою зміст культури, що не буде великим перебільшенням стверджувати, що вся нинішня діяльність людства виступає посередником між його минулим і майбутнім. У цьому плані велике методологічне значення має постановка проблеми діалога як серцевини процесу спілкування. Діалог є вихідним пунктом феномена спілкування і його основною формою, всі його складники: інтерес, предмет, запитання, відповіді, сенс, мотиви, засоби, забезпечують існування діалога як певної цілісності.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Характеризуючи стан наукового розроблення досліджуваної проблеми, необхідно відзначити її міждисциплінарність і багатоаспектність.

Актуальність концептуального осмислення діалога як особливого соціокультурного феномена має велике значення в сучасних умовах, оскільки процес глобалізації посилює потребу в діалозі між державами та народами. У даній ситуації найбільш різноманітними стають точки «перехрещення» культурних полів. Глобалізація як фактор цивілізаційного розвитку спирається на інший рівень розвитку інформаційних технологій, які відкривають нові можливості для комунікації, діалога. Формується принципово новий соціокультурний простір, в якому людина має доступ до всіх часів і просторів одночасно. Даний чинник обумовлює універсалізацію та уніфікацію комунікативного простору, впливаючи на сприйняття загальних культурних кодів, символів і цінностей, які забезпечують участь індивіда в глобальній комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми діалога вивчали давньогрецькі філософи: софісти, Сократ, Платон, Аристотель, філософи епохи еллінізму. Діалоговий простір був створений ними на основі духовної культури і передбачав плюралізм думок, рівноправність поглядів, визнання загальнолюдських принципів. Аспекти діалогічної проблематики досліджуються в працях Л. Шестова, М. Лоського, С. Франка, Ф. Розенцвейга, Е. Мун'є.

Виникнення діалога в античні часи було показником того, що міфічна свідомість змінювалася філософсько-дискурсивною, критичною свідомістю. Діалоги епохи Відродження показують, що формується нова парадигма, новий тип свідомості. Сучасна культура також розпочинає перехід до нового типу буття людини в культурі. У ХХ ст. культура зміщується в епіцентр людського буття. Діалог культур – це спілкування багатьох особистостей, домінантою якого є не пізнання, а взаєморозуміння. «В ідеї діалога культура формується нова культура спілкування. Мислення та буття іншої людини не тільки наявне в кожного з нас, воно – це друге мислення, друга свідомість, є внутрішньо насущним

для нашого буття» [1, с. 81]. Можливість філософського діалога – можливість різноманітності інтерпретацій філософських парадигм. Діалог, який має на увазі ідею культури, у принципі невичерпний. «Діалог лише тоді діалог, коли він здійснюється як нескінченне формування все нових стилів кожного, хто вступає в діалог феномена культури. У розвитку складного, багатогранного діалога культур відбувається формування загальнолюдських цінностей» [2, с. 141].

Діалогічна традиція у філософії базується не на первинно заданому суб'єкті («Я»), а на заданих відносинах «Я» з «Ти». Світ діалогічної філософії бере початок із первинного «буття разом», яке реалізується, передусім, у мові та мовленні. Тому не випадково, що діалогова концепція була підготовлена саме у філософії мови І. Гаманом і В. Гумбольдом. Надалі вона була розвинута Ф. Якобі та Л. Фейєрбахом, а кінцеве визначення дістала в релігійно-філософській концепції М. Бубера. Для останнього сфера «поміж» виступає як вихідна ситуація, з якої і завдяки якій «Я» і «Ти» можуть вступати в взаємні, дійсно рівноправні відносини [3].

Мета статті – теоретичне обґрунтування сутнісних ознак діалога.

Виклад основного матеріалу. Ідея діалога все глибше сприймається культурним світовим співтовариством. Шириться переконання, що всі країни можуть успішно співпрацювати і знаходити спільну мову. Висновок, до якого підводить сучасна ситуація у світі, полягає в розумінні того, що виживання людства неможливо за конфронтації. Діалог особливо необхідний перед лицем глобальних небезпек, що загрожують людству. Значущість діалога полягає в тому, що в умовах взаємного духовного спілкування відбувається глибоке усвідомлення іншої культури й іншого людського досвіду. Діалог сьогодні – рятівний шлях, рухаючись яким можна уникнути крайніх форм конфронтації. Діалог – це взаємопроникнення культур; це не просто спілкування, а спілкування зі спробою взаєморозуміння.

М. Бубер аналізує основні теми спілкування як діалог. Тому центральним у визначенні людської комунікації філософ визнає все ж таки поняття «діалог», «діалогічне», які через свою багатогранність, полісемантичність відкривають «таємницю» «Іншого». Тільки в діалозі люди творять одне одного, втілюють свою інтерсуб'єктивність і сприяють взаємному збагаченню. Суттєвим є те, що М. Бубер аналізує діалогічне відношення як «актуальне співбуття», яке він розуміє як комунікацію, коли кожна людина, що перебуває в процесі спілкування, ставить до іншої людини як до свого супутника в плінні життя, а не як до об'єкта. Як зауважує мислитель, «у діалогічному співіснуванні постійно наявне відчуття взаємності, навіть у крайній самотності; монологічне – навіть у ніжному спілкуванні не виходить за межі своєї самотності» [3, с. 142]. Наголошуючи на істинному міжлюдському спілкуванні, яке бере за основу суб'єкт-суб'єктне відношення, філософ закладає основи головних структур людської комунікації, на яких ґрунтується його «діалогічний принцип». Дослідник описує й особливості двох основних модусів діалога «Я – Ти» і «Я – Воно», в основі яких лежить подвійний спосіб буття людини у світі, буття як відвертості і буття як замкненості, буття як діалог і буття як монолог. Дослідження даних модусів діалога допомогло виявити їхні основні принципи. Справжньою фор-

мою комунікації виступає діалог «Я – Ти», головні риси якого – присутність і безпосередність, тобто він вказує на відсутність будь-якого посередника чи попереднього знання, фантазії, мети чи пристрасті. М. Бубер вважає, що простором справжнього діалога є зустріч, основними рисами якої є виключність, неповторність, спонтанність, унікальність, взаємність, теперішність. Ці відносини характеризуються як суб'єкт-суб'єктні. Саме тут досягається набуття, відкриття та цілісне сприйняття «Ти». Несправжньою формою комунікації є діалог «Я – Воно», який характеризується пізнавально-оціночним ставленням та існує у двох видах (технічний діалог і монолог). Ці відношення характеризуються як суб'єкт-об'єктні [3].

Актуальною в наш час є проблема «Іншого». Дана проблема виступає як універсальна. Проте зміст концепту «Інший» залежить від конкретної ситуації та постановки проблеми. Поняття «Іншого» багатозначне і може наповнюватися різноманітним змістом залежно від того, що вкладає в нього той чи інший дослідник. Так, класична європейська філософія розглядає «Іншого» як «інше Я», «моє інше буття», «друге Я» (Р. Декарт, Л. Фейєрбах). У концепції М. Хайдеггера ми зустрічаємося з «Іншим» як «кожним». «Інший» розуміється як «Ти» у М. Бахтіна, М. Бубера, Г. Гадамера. Про «значущих Інших», які відіграють провідну роль у самоідентифікації особистості, говорить Дж.Г. Мід. П. Рікер проводить різницю між «іншим-ти» та «будь-яким іншим». Інший як заперечення мого «Я» (Ж.-П. Сартр), абсолютна інакшість (Е. Левінас) тощо – безліч інтерпретацій проблеми вказує на її багатоплановість і підкреслює її універсальний характер.

Діалог з «Іншим» у концепціях діалогістів розуміється як умова повноцінного існування «Я», а також як оптимальний шлях до розуміння «Іншого». Питання про існування іншої свідомості не можна вирішити гносеологічно, його можна прояснити тільки через ситуацію спілкування.

Одним із відомих представників діалогічної традиції є М. Бахтін. У його роботах діалог набуває універсального значення, діалогічною є не лише комунікація, але й природа свідомості, природа самого людського життя. «Жити – значить брати участь у діалозі: запитувати, прислухатися, відповідати, погоджуватися тощо. У цьому діалозі людина бере участь вся і всім життям: очима, руками, душею, духом, всім тілом, вчинками». «Бути, – пише він, – означає спілкуватися діалогічно. Коли діалог закінчується, закінчується все. Тому діалог не може і не повинен закінчуватися <...> Все – засіб, діалог – ціль. Один голос нічого не закінчує та нічого не розпочинає. Два голоси – мінімум життя, мінімум буття» [4]. Відношення «Я та Інший» надаються раз і назавжди. З одного-єдиного «Я» неможливо сформулювати цілісне уявлення про людину. «Інший» – онтологічна умова існування будь-якого «Я». Діалогізм інтерпретується М. Бахтіним достатньо широко – від внутрішнього діалога як одиниці свідомості до мовного висловлювання та від нього до діалога культур. У діалогічному відношенні він вбачав єдину форму ставлення до людини як особистості, яка зберігає його свободу та незавершеність. Проблема діалога є онтологічною, саме тому вона стає продуктивною для спеціалістів найрізноманітніших гуманітарних галузей. Бахтінський діалог не є риторичною структурою питань-відповідей і не є комунікативною моделлю, а самим буттям.

Феноменологічна філософія надала значного поштовху розвитку сучасної діалогової філософії, насамперед тим, що звернула свій погляд на «Іншого» як на дійсно «Іншого», коли прагнула проникнути в таємницю людської здатності виходити за межі індивідуальної свідомості й осмислено говорити про інше «Я» (Е. Гуссерль, М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр). Так, у М. Хайдеггера існування «Інших» становить один із моментів власної буттєвої, апріорної структури. Фундаментальна онтологія цього німецького філософа має справу не з конкретною, живою людиною, а з абстракцією буття самотньої людини – Dasein, якій ніхто не потрібен. У філософії Ж.-П. Сартра формується поняття толерантності, що базується на суб'єктивності та свободі людини, на

праві невтручання у сферу її приватного життя. Сучасна діалогова філософія, яка є також феноменологічною, переконливо демонструє, що лише феноменологія змогла розкрити нам суть основних понять діалогового відношення.

Варто зазначити важливість для розвитку діалогової філософії ідеї Е. Мун'є, яка полягає в прагненні зрозуміти «Іншого» як дійсно «Іншого», що означає – поєднувати відмінні позиції в згоді, в якій не зникають відмінності. «Етика діалога» зумовлює логіку «етики згоди». З'ясовуючи різні варіанти розв'язання тієї чи іншої проблеми, оцінюючи їхні сильні та слабкі місця, вона водночас передбачає досягнення принципово узгодженого розуміння важливості та значущості самої проблеми, синтезує соціальну і моральну значущість спілкування. Як суттєва форма спілкування діалог містить все накопичене людством комунікативне багатство: бесіду і суперечку, конкуренцію та співробітництво, ствердження й заперечення.

Діалогова культура спілкування стає необхідною умовою існування сучасного суспільства, запорукою його майбутнього. У наш час дедалі голосніше лунають визначення ХХІ ст. як «століття діалога». Саме дослідження німецької комунікативної філософії дозволило поглянути на проблему діалога не тільки на особистісному рівні, а також і в соціокультурному ракурсі.

Важливим моментом у діалогічній філософії стає обґрунтування проблеми інтерсуб'єктивності, яка приходить на заміну проблемі суб'єктивності. Провідні філософи ХХ ст. тією чи іншою мірою фіксують особливості інтерсуб'єктивного діалога, якими є, по-перше, рівноправність суб'єктів спілкування (К.-О. Апель, М. Бахтін, М. Бубер, Ю. Хабермас), по-друге, активність усіх учасників комунікації, намір вести бесіду, орієнтація на «Іншого», по-третє, створення спільного когнітивного простору, адже головною є справа, що обговорюється. Навіть якщо консенсус не досягається, все одно тепер учасники спілкування знають про погляди інших суб'єктів, хоча, можливо, й не завжди приймають їх. Визнання інтерсуб'єктивності як одного з найважливіших вимірів сучасного життя та філософії зробило це поняття однією з найважливіших сполучних ланок різних філософських напрямів – від феноменології Е. Гуссерля до діалогічної філософії Ф. Ебнера та М. Бубера, екзистенціалізму М. Хайдеггера і К. Ясперса.

Ю. Хабермас, осмислюючи проблему комунікації, як одну з «наболілих» філософських проблем, вживає поняття «комунікативної дії», яка є діалогічною в своїй основі та пріоритетною у всіх видах соціальної взаємодії. Базуючись на інтерсуб'єктивній природі, комунікативна дія набуває засадничого сенсу, оскільки моральні висловлювання і вчинки неможливі без визнання їх іншими людьми. «Моя ідентичність може бути сталою тоді, – зауважує Ю. Хабермас, – коли я отримаю визнання інших людей як індивідуальна особистість» [5, с. 40].

В онтології Ю. Хабермаса «комунікація» стає «надією для збентеженого світу» [5, с. 41]. Те, що комунікація в останній час все частіше розглядається не тільки як «цемент», який скріплює соціальні взаємодії, але і як «надія для збентеженого світу», підкреслюють американські теоретики Р. Ловенстейн і Д. Мерріл, пояснюючи значення цього поняття від латинських «communis» («спільний») і «communicare» («створювати спільність») [5].

Розглядаючи комунікацію як один з аспектів відношення між висловлюванням і світом, – аспект, який орієнтований на досягнення розуміння, – Ю. Хабермас наполягає на тому, що «парадигма пізнання предметів повинна замінитися парадигмою взаєморозуміння між суб'єктами, здатними міркувати та діяти» [5].

Спілкування – це завжди взаємодія, взаємовідносини двох сторін, це своєрідне мистецтво, де є свої правила, особливості, знати які потрібно кожній людині для оптимізації своєї діяльності. Процес активної взаємодії людей передбачає взаємовплив і взаєморозуміння, яке ми розглядаємо як передумову для згоди й інтеграції. За Ю. Хабермасом, будь-яка комунікація за своєю природою нормативна і виходить

із визнання кожного з учасників акту спілкування за особу, гідну поваги.

Особливість філософії комунікації К.-О. Апеля полягає в тому, що вона поєднує інтерсуб'єктивність із рефлексією і цим дає змогу побудувати етику на засадах інтерсуб'єктивного спілкування. Саме завдяки трансцендентальній (ідеальній) комунікації можна, на думку філософа, здійснити рефлексію щодо процедури аргументації, а значить, пізнати смисл того, що обґрунтовується. Ідея трансцендентальної комунікації К.-О. Апеля спрямована на те, щоб виразити той регулятивний принцип, який ввібрав би весь можливий людський досвід. Поєднання проблеми інтерсуб'єктивності із трансцендентальною аргументацією в К.-О. Апеля є надзвичайно важливим тому, що дозволяє адекватно досягнути феномен інтерсуб'єктивності та розглянути його як важливий принцип філософії.

Якщо говорити про особливості інтерсуб'єктивного діалога з погляду трьох вимірів комунікації, які виокремив у своїй концепції М. Попович, то вони полягають у тому, що саме цей різновид діалога може здійснюватися в усіх трьох вимірах: когнітивному (мета комунікації з такого погляду полягає в тому, що відбувається «обмін повідомленнями про певний стан речей або прирощування знання про певну реальність»), сугестивному (де головним є «постановка цілей та підцілей»), а також експресивному (мета – «вираження ставлення суб'єкта до теми») [6, с. 73–75].

Дослідженню комунікативних відносин важлива роль відводиться і в сучасній політичній філософії, особливо в так званих «дебатах між лібералами і комунітаристами», найбільш чітко означеними в сучасній англо-американській практичній філософії (Дж. Ролз, А. Макінтайр). Такий підхід можна окреслити як соціальний, бо пильна увага дослідників приділяється аналізу таких феноменів, як моральність, справедливість і їх впливу на певні соціальні процеси.

Розглянувши підходи до виявлення сутності комунікації додамо, що для більш повної її характеристики сутність цього феномена варто також досліджувати в трьох аспектах, на які вказав А. Ішмуратов: суб'єктивність, реальність, нормативність. Сфера суб'єктивності пов'язана з інтересами кожного учасника спілкування. Сфера нормативності фіксує присутність третього суб'єкта, який є носієм наявних норм. Якщо загальні правила, зафіксовані в нормах, не приймаються, то виникає непорозуміння. У сфері реальності головною є згода, що досягається в процесі комунікації.

Висновки. Діалог є головним чинником у сфері міжнаціональних, міжетнічних, внутрішньогрупових відносин. Комунікативна філософія надає великого значення необхідності внутрішньо- та міжнаціональної комунікації, яка б сприяла налагодженню відносин між суспільними групами, етносами та виступала б, передусім, засобом мирного врегулювання певних конфліктних ситуацій у суспільстві. Тільки діалог є інструментом, який сприятиме переходу від наявної парадигми замкненості, заснованої на сприйнятті культурного розмаїття як загрози, до розуміння необхідності співробітництва і взаємопроникнення різних культурних світів. Водночас має відбуватися взаємозбагачення культур за умови збереження своєрідності кожної.

Перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямі. Важливим напрямом подальших досліджень є теоретичне обґрунтування сутності й уточнення визначення поняття «соціальний діалог» з урахуванням результатів даної статті.

Література

1. Вострякова Ю. Проблемы познания в диалоговом пространстве современной культуры / Ю. Вострякова // Философско-методологические проблемы науки и техники. – Самара : Сфера, 1998. – С. 78–81.

2. Иванова С. К вопросу об этнокультурном взаимодействии / С. Иванова // Северный Кавказ в условиях глобализации. – Ростов-на-Дону, 2001. – С. 140–144.

3. Бубер М. Я и Ты / Бубер М. ; пер. с нем. Ю. Терентьева ; послесловие П. Гуревича. – М. : Высшая школа, 1993. – 175 с.

4. Бахтин М. Проблемы диалогической речи : собрание сочинений : в 7-ми т. / М. Бахтин. – М. : Русские словари, 1996. – Т. 5. – 730 с.

5. Хабермас Ю. Понятие индивидуальности / Ю. Хабермас // Вопросы философии, 1989. – № 2. – С. 35–40.

6. Попович М. Рациональність і виміри людського буття / М. Попович. – К. : Сфера, 1997. – 290 с.

Анотація

Вязова Р. В., Убейволок О. О. Концептуальне осмислення діалога як соціокультурного феномена. – Стаття.

У статті розглядається еволюція поняття діалога; виявлено сутнісні ознаки діалога як найвищої форми спілкування, а саме: наявність мети діалога; спрямованість на знаходження істини; рівноправність, толерантність і відповідальність сторін; суб'єкт-суб'єктивний характер; обмін сутнісними поняттями; прагнення конструктивного результату – досягнення взаєморозуміння та раціональної взаємодії у сфері комунікативної та практичної діяльності. Розглянуто проблему інтерсуб'єктивності, яка приходить на заміну проблеми суб'єктивності. Виявлено особливості інтерсуб'єктивного діалога, якими є: рівноправність суб'єктів спілкування, активність усіх учасників комунікації, намір вести бесіду, орієнтація на «Іншого», створення спільного когнітивного простору, адже головною є справа, що обговорюється.

Ключові слова: діалог, сутнісні ознаки діалога, інтерсуб'єктивний діалог, взаєморозуміння, толерантність.

Аннотация

Вязова Р. В., Убейволок О. А. Концептуальное осмысление диалога как социокультурного феномена. – Статья.

В статье рассматривается эволюция понятия диалога, выявлены существенные признаки диалога как высшей формы общения, а именно: наличие цели диалога; направленность на нахождение истины; равноправие, толерантность и ответственность сторон; субъект-субъективный характер; обмен существенными понятиями; стремление к конструктивному результату – достижению взаимопонимания и рационального взаимодействия в сфере коммуникативной и практической деятельности. Рассмотрена проблема интерсубъективности, которая приходит на смену проблеме субъективности. Выявлены особенности интерсубъективного диалога, к которым относятся: равноправие субъектов общения, активность всех участников коммуникации, намерение вести беседу, ориентация на «Другого», создание совместного когнитивного пространства, ведь главным является обсуждаемое дело.

Ключевые слова: диалог, существенные признаки диалога, интерсубъективный диалог, взаимопонимание, толерантность.

Summary

Vyazova R. V., Ubeyvolk O. O. Conceptual understanding of the dialogue as a socio-cultural phenomenon. – Article.

The article deals with the evolution of the concept of dialogue; revealed the essential features of dialogue as the highest form of communication, namely: the purpose of the dialogue; orientation to finding the truth; equality, tolerance and responsibility of the parties; subject-subjective character; exchange of essential concepts; the desire for a constructive result – the achievement of mutual understanding and rational interaction in the field of communicative and practical activities. The problem of intersubjectivity, which comes to replace the problem of subjectivity, is considered. The features of intersubjective dialogue, which are equality of subjects of communication, activity of all participants of communication, intention to conduct conversation, orientation to "Other", creation of a common cognitive space are revealed, because the main thing is the discussed matter.

Key words: dialogue, essential features of dialogue, intersubjective dialogue, mutual understanding, tolerance.